

יוסף טשערניכאָוו־דניאלי

1

בית טשערניכאָוו היה מוכר כמשפחה ותיקה ומבוססת בדרום־מערבה של רוסיה הלבנה, שלשלת־היוחסין, שהיתה שמורה במסורת המשפחה מגיעה אל המאה ה־18, עוד מלפני חלוקתה של הממלכה הפולנית־ליטאית. לו היו טורחים ומחפשים ומחטטים בארכיונים ובפינקסים, אפשר שהיו מגיעים עד המאה ה־17, ואולי אף עד המאה ה־16. הזכרון השמור במשפחה קובע, שמשפחת טשערניכאָוו התגוררה בעיירה קוֹסְקָה שבמחוז פּוֹלְסְיָה. בשנות השישים של המאה ה־19 חי שם ישעיה־משה טשערניכאָוו, בעל בית־חרושת לטבק. שלושה בנים נותרו אחריו: שמואל, אבא וליימָה. שמואל עקר לעיר סלונים עוד בימי חייו של אביו, השתקע בה ופתח בעסק דומה: בית־חרושת לטבק. הוא נשא לאשה את פֶּלְטָה בת יקותיאל קוניצה־אַלְבֶּרטינסקי, ונולדו להם ארבעה ילדים: יוסף, מינה, רייזָה ובנימין. בנו הבכור, יוסף, כתב עליו מקץ שנים, לאמור:

”אבי היה – לפי המושגים הרווחים בימים ההם – איש מן העולם הגדול, בעל בית־חרושת ובעל השפלה כללית מסוימת. הוא כתב עברית יפה, אך למען האמת, הוא מעורר לא היה חובב־ציון מוכר, ולהלן אף לא ציוני. אפשר שהפריעה לו חיבתו לאלוהים, כאשר האיש אהב באמת את אלוהיו בכל נפשו ומאודו. מאידך הוא לא האמין כלל בריאליות של הגשמת הרעיון הציוני למעשה. השקפת איש־עסקים היתה לו לרועץ, וגם אולי מידת ה'מתנגדות', שמקורה בעיירה קוֹסְקָה, שהוא נהג להתגאות בה. יתר על כן, הוא ציין בגאווה שבעיירות כרפ”ס (ראשי תיבות: כוסבה, רוזשענוי, פרוזְנָה וסֶלֶץ) – לא היתה מעולם דריסת־רגל לחסידים. אך רגש אחד, בבחינת אבן־שתייה בהשקפת חיבת־ציון בימים ההם, הוא נטע בלדיו: את הסלידה מפרנסות־התיווך היהודיות... זה נבע כנראה מן העובדה, שבקרוב כל המשפחה שלנו (גם מצד האָם) לא היו כלל חנוונים, או אנשים מעורבים בעסקי מסחר כלשהם. בעלי מוצא של חוכרים אמידים הפכו במשפחתנו במרוצת הזמן לבעלי־תעשייה, העוסקים אך ורק בייצור. ואם אכן קרה, שאחת מקרובי המשפחה שלחה ידיה במסחר, פתחה חנות ולא חדלה מלבקש 'הלוואות', הרי זה רק הגביר את סלידתנו מסוג זה של פרנסות”.

ב־1896 עבר שמואל טשערניכאָוו עם בני־משפחתו אל סְלֶכָאן. הוא הקים שם בית־חרושת גדול לזכוכית בשותפות עם אחיו אבא וליימָה. המקום היה מוצלח מאוד. תעלת־אוגינסקי, שיצרה חיבור בין עמק הנהר נִיֶאָמָאן אל עמק הנהר דניאַפֶּר, שימשה אמצעי תחבורה נוח, ואילו היערות הפרושים מסביב סיפקו חומרי־בערה לתנורי ההיתוך. בית־החרושת לזכוכית בסְלֶכָאן היה מפעל גדול,

מיכאל אסטור

שהיה מייצא תוצרת זכוכית מכל המינים לא רק אל השווקים הרבים של האימפריה הרוסית, אלא גם לשווקים רבים מעבר לגבולותיה, למשל – לאיראן. בשנת 1915, בימי ההסתערות הגרמנית, נשרף בית-החרושת כליל, נשרף ולא הוקם מחורבותיו. רק טשערניכאָוו אחד, חזקאל, בנו של ליימה, המשיך באותו ענף, בהקימו מפעל זכוכית קטן בנארבקה. שמואל טשערניכוב עם אשתו, שתי בנותיו ובן זקניו בנימין נמלטו מזרחה בעצם ימי השרפה ומבעד לברד אֶש הכדורים. אחרי המלחמה חזר

ר' שמואל אל מחוזות הבית והשתקע בעיר פינסק. הוא לא היה מעורב עוד בעסקים, וגם הוקיר רגליו מענייני ציבור, אך נודע במקומו כתלמיד-יחכם ונמנה עם מכובדי העיר. הוא נפטר ב־1930 וכל בני העיר היהודית ליוו אותו אל מקום קבורתו. מושל העיר פינסק שלח איגרת תנחומים מיוחדת לאלמנתו.

2

בנו הבכור יוסף (יוסף-יהושע בן ר' שמואל הכהן טשערניכאָוו) נולד בעיר סלונים ב־15 בפברואר 1882. עד גיל 13 הוא שהה בעיר הולדתו וזכה לחינוך בנוסח יהודי מסורתי. ב־1895 – עוד לפני שכל המשפחה עברה להשתקע בטְלֶכָאן – הסיע אותו אביו לעיר פינסק מתוך כוונה להכשירו להתקבל כתלמיד בבית-הספר הריאלי בעיר. במשך כ־10 שנים הפכה פינסק, השכנה הגדולה של טְלֶכָאן הקטנה, לעיר מגוריו של יוסף. בשנת 1937 הוא תיאר את 'פינסק על מפתן המאה ה־20' במחזור פרקי זכרונות בעלי אופי סוציולוגי.²

כאשר הגיעו לפינסק הרשמים הראשונים מן הקונגרס הציוני הראשון (1897), נדלק יוסף טשערניכאָוו, כמוהו כחלק ניכר מן הנוער היהודי בעיר, אל הרעיון הציוני. ואכן בחרו בו לתפקיד היו"ר של תנועת הנוער הציונית 'בני ציון'. בעטיו של חוק, המגביל את קבלת היהודים לבתי-ספר, הוא נאלץ להסתפק בבית-הספר למסחר בְּזִיְרֵד (ליד לודז'), אשר קיבל תלמידים יהודים ללא הגבלה. ואמנם גם בלודז' הוא היה פעיל בתנועה הציונית, ואף שם נבחר להיות יו"ר בתנועת הנוער 'עתירת ציון'.

בלודז' נוצר מגע בין יוסף טשערניכאָוו לבין התנועה הסוציאליסטית. בבואו להגן על הציונות מפני התקפות הסוציאליסטים, הוא חש בצורך בביסוס סוציאליסטי ומאטריאליסטי של הרעיון היהודי הלאומי. בשנת 1903, כאשר החלו להתארגן הקבוצות הראשונות בעלות אידאולוגיה סוציאליסטית-ציונית, הוא הצטרף אליהן. יחד עם רבים מתבריו הוא נסע להוּמְל לאחר הפוגרום שהתחולל שם, כדי להצטרף אל יחידות ההגנה העצמית. בו בקיץ – 1903 – העלה הרצל בקונגרס הציוני את הצעת ממשלת אנגליה ליישב יהודים במזרח-אפריקה (הצעה הידועה בכינוי 'פרויקט אוגנדה'). טשערניכאָוו שהיה תומך נלהב של הרצל ומתנגד לנוסח של אחר-העם ולציונות-ציון האקסקלוסיבית שלו, קיבל את תוכנית

'אוגנדה' בהתלהבות. כרוב מכריע של ציונים-פרולטרים באותה תקופה, הפך גם יוסף טשערניכאָו לטרטוריאליסט עקבי.

ב-1904 הוא הגיע לווארשה מתוך כוונה להתכונן אל בחינות הכניסה לבית-הספר הפוליטיבני. אלא שהוא הקדיש את עיקר זמנו לאירגון הווארשאי 'פועלים ציונים'. ניתן לו כינוי מפלגתי אינזיק והוא הפך (יחד עם זלמן מייזנר ושלמה זוסמן) לאחד ממנהיגי האירגון. הוא ניהל מאבק אידיאולוגי גם עם מנהיגי ה'בונד' וגם עם ראשי ציוני-ציון. הוא נאסר בהפגנת אבל עם מותו של הרצל והוחזק במאסר שבועות אחדים. בעקבות המאסר בוטלו הבחינות, וטשערניכאָו עזב את וארשה והפליג לעיר בְּרֶן (שווייץ) מתוך כוונה ללמוד רפואה. אלא שגם שם הוא הקדיש את כל זמנו ומרצו לפעילות ציונית-סוציאליסטית בקרב מושבות הסטודנטים היהודים מרוסיה, שהתגודדו בימים ההם בשווייץ.

בינתיים נוסדה בשלהי 1904, בוועידה שבאודיסה, מפלגת הפועלים הציונית-סוציאליסטית (שכינויה היה 'ס"ס'). למפלגה חרשה זו דרושים היו עסקנים ותועמלנים. החליט אפוא טשערניכאָו לשוב לרוסיה.

מאורעות ה-9 בינואר 1905 והתסיסה המהפכנית ברוסיה דירכנו אותו והאיצו בו לשוב. הוא התחמק מעיני הבולשת של מרגלים רוסים והגיע בשלום לווארשה. שם הוא שוב נאסר, יחד עם ציבור משתתפי אסיפה בלתי חוקית. האסירים שוחררו פשוט מפני שלא היה כבר מקום בבתי-המאסר. הוטל על טשערניכאָו לארגן את הוועד המנהל של מפלגת ה'ס"ס בליטה.³

הוועד המנהל של ה'ס"ס נמצא בהומל ותחום הפעילות שלו הקיף את כל ארץ ליטה ורוסיה הלבנה. ניתן לטשערניכאָו כינוי מפלגתי איסאָק ופעילותו לא רק הפכה את האירגון בהומל לחזק ביותר בעיר. יתר על כן, הוא נסע והתרוצץ מעיר לעיר ומעיררה לעיררה על פני המחוז רחב-הידיים, אירגן סניפים, חיזק ידיים, הרצה הרצאות, התווכח עם מתנגדים - ציונים, בונדאים וסימיסטים, אף נתן ידו באורח נמרץ לעיצוב ופיתוח האידיאולוגיה של תנועת ה'ס"ס, שלא היתה בעיקר אלא תורה שבעל-פה.

שְׁמֵעו של טשערניכאָו יצא לפניו. הציבור מצא בו את הנואם המוכחר של מפלגת ה'ס"ס, ובעצם - הטוב בין נואמי הרחוב היהודי. אורח המבע שלו לא היה דומה אל קווי האופי שאיפיינו כרגיל טריבון פוליטי: מליצות רומאנטיות, פאתוס מלאכותי, פראזות רדודות ופנייה אל ריגושים פרימיטיביים. כוח-הנאום שלו היה טעון כחריפות, בחדות, בבהירות מרבית של הרעיון ההגיוני, בניסוחים בולטים, שימוש בעובדות ברורות ומשכנעות, הבאת משלים חדי-משמעות, דוגמאות וכשרון-פולמוס בלתי רגיל. גישתו האירונית והסארקאסטית תלשה כל מסווה קונבנציונאלי בנימוקי יריביו וחשפה לעין-כול את רלות-הרעיונות המעורטלת שלהם. הוא היה בעל כושר-אילתור מלידה, שהיה מוכן כל רגע לקום ולעמוד מול כל התקפה שתבוא מאשר תבוא, וגם להביס את היריב עד עפר ואפר.

בשנת 1906 התגורר טשערניכאָו בעיקר בוילנה, שהיתה בימים ההם בירת הוועד המרכזי של מפלגת ה'ס"ס ואף מקום המערכת של הביטאון שלה דער נְיֵעֶר וועג (הדרך החרשה; להלן - דָאָס וואָרט, כלומר דבר, וגם אונדזער וועג -

דרכנו). באותו הזמן הופיעו שתיים מן החוברות שטשערניכאָוו חיבר: **אונדזערע קריטיקער** (המבקרים שלנו, נגד ה'בונד') ו**וועגן סיים** (על אודות הסיים – נגד הסיימיסטים). הוא חתם על שתי החוברות בכינוי **דניאלי**, שהפך להיות שמו הספרותי והמפלגתי הרשמי, שנודע בכל רחבי העולם הסוציאליסטי היהודי. הוא פרסם גם מאמרים בביטאון של ה"ס" (וחתם בין היתר **טשע-באָוו**).

בראשית 1906 הוא נבחר להיות ציר לכנס המפורסם של ה"ס בלייפציג, שתפקידו היה לגבש ביטוס מארקסיסטי את הגשמת הרעיון הטריטוריאליסטי. אחד הצירים, חבר במפלגת האחות באמריקה (ס"ט – סוציאליסטים-טריטוריאליסטים) ביקש, שיימנה שליח ויצא לאמריקה מתוך כוונה לעזור בתעמולה וגם בגיוס מעט כסף בשביל המפלגה ברוסיה. הוועד הפועל החליט לשלוח את דניאלי. הוא הגיע לניו-יורק בשלהי דצמבר 1906 ונשאר מעבר לים עד האביב ב'1907. ביקורו הקיף עשרות ערים בארצות הברית ובקנדה והושלם בהצלחה רבה. אלפי אנשים היו באים אל האסיפות, שבהן הוא נהג להופיע. הוא אירגן ויכוחים עם מתנגדים שבהם הוכיח את צדקת דרכו. להר הרם ביותר זכה הפולמוס שלו עם שליח ה'בונד', מנהיג המפלגה המפורסם בימים ההם, מאַקס ליבּר. ויכוח זה התקיים באחד האולמות הגדולים ביותר של ניו-יורק. ב'1962 עוד סיפרו תושבים קשישים, שהיטיבו לזכור את פרטי המסע המוצלח של דניאלי באמריקה.⁴

אמריקה עשתה רושם עז על טשערניכאָוו, אך לא עלה כלל בדעתו להשתקע שם, כפי שנהגו רבים מחבריו. הוא חש עצמו אחוז וקשור בקיבוץ היהודי במזרח-אירופה. הוא חזר אפוא לרוסיה ושוב שקע בפעילות מפלגתית. הוא השתתף בכנסים, נאטר פעמים מספר, אך לא לזמן רב. אווירת הריאקציה הכבדה צמצמה יותר ויותר את התשתית החברתית של המפלגות היהודיות המהפכניות. לא היתה אפשרות להקדיש את החיים רק למהפכה ולהשליך את הנפש מנגד. כל אחד החל לתור אחר עיסוק שיש בו פרנסה. טשערניכאָוו החליט לחזור אל ספסל הלימודים. הוא נבחן ונתקבל אל הפקולטה למשפטים באוניברסיטה של כארקוב. נסיונו כנואם ועסקן ציבור הוכיח לו בעליל, שמקצועו המיועד צריך להיות בהגנה על זכויות הזולת, הווה אמר: עורך-דין.

באורח זמני הוא התרחק מן המרכזים ההומים של המוני היהודים, אך לא ניתק את זיקתו למפלגה. בקיץ 1909 הוא בילה ב'קומונה של ס'ס' בווינה, יחד עם לאצקי ברטולדי, מ. שאַץ-אַנין, דניאל טשאַרני ואחרים. הם הוציאו לאור את הקובץ **דאָס יידישע פֿרילאַנד**.⁵

בקיץ 1910 הוא נסע עם חבר לארץ-ישראל, ועבר ברכיבה על חמור לאורכה ולרוחבה. את רשמיו מן המסע הוא כתב במסה נרחבת, שנגנבה יחד עם המזוודה.⁶ ב'1912 הוא השלים את חוק לימודיו באוניברסיטה בהצטיינות (לרבות מדליה מזהב) ובתואר 'עוזר-לעורך-דין'. באוגוסט של אותה שנה נשא לאשה את רחל בת לייב הופמן, נערה מכארקוב, סטודנטית בפאקולטה להיסטוריה ופילולוגיה באוניברסיטה של כארקוב. לאחר טיול-דבש מסביב לחצי האי הבאלקאני נסע הזוג הצעיר לוויילנה והשתקע שם. בוויילנה החל טשערניכאָוו להפוך את הלכות החוק – למעשה, והשחיל עצמו לפעולה סדירה כעורך-דין.

בשנים 1905–1907 דבק ליבו של טשערניכאָוו בוויילנה וברומה לאישים אחרים, ממנהיגי היהדות, עבר עליו גלגול – והוא הפך לוויילנאי, אף כי לא נולד שם. זה היה חיבור מודע אל האווירה המיוחדת במינה האופפת עיר זאת.

3

השנתיים, שחלפו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, עברו על הווג הצעיר באושר. לא הורגש כלל כיצד הימים ברחו. טשערניכאָוו הצטיין בבתי-המשפט של ויילנה בכשרון-הסניגור שלו. והוא גם הפך לאחד הלוחמים הפעילים למען ה'יידישקייט' (היהדות) החילונית החדשה, למען כבודה ופיתוחה של לשון יידיש. בדרך אגב הוא נדר נדר (שאכן קיים אותו עד סוף ימיו) לא לנאום באסיפות יהודיות, תהיינה באשר תהיינה, אלא ביידיש בלבד.

עם פרוץ המלחמה הוא נסע עם אשתו לפטרבורג. המצב הנורא שאליו נקלעו המוני היהודים בתחומי מערבה של רוסיה בעטיה של המלחמה ובגין הרדיפות והגירושים מצד השלטונות האזרחיים והצבאיים של השלטון הצארי, חיבו את הקמתו של ועד יהודי בבירה, שיתעשת ויגן על ענייני היהודים. טשערניכאָוו הפך לעסקן ראשי בוועד הזה.⁷

בימי שהותו בפטרבורג התחוללה מהפכת פברואר. המשטר הדמוקרטי החדש היה זקוק לפעילים חדשים ומתקדמים. טשערניכאָוו התגייס לפעולה למען הממשלה הזמנית. הוא נתמנה להיות פקיד במדור המשטרה במשרד הפנים. בתפקיד זה הוא נסע מעיר רוסית אחת לשנייה וניהל את פעולת אירגונה של משטרה דמוקרטית שקמה במקום המשטרה הצארית שפורזה.

מהפכת פברואר גרמה לתחילתן והפעלתן של מפלגות היהודים. במאי 1917 התאחדה מפלגתו הוותיקה של טשערניכאָוו, הס"ס עם מפלגתה הקרובה (הסיימיסטים). כך נוצרה מפלגת הפועלים הסוציאליסטית המאוחדת (די פֶּאַראייניקטע). טשערניכאָוו לא הצטרף למפלגה המאוחדת. במרוצת חמש השנים האחרונות עברה עליו תמורה רעיונית: מן הטריטוריאליזם הסוציאליסטי הוא עבר לנוסח דמוקרטי של לאומנות-גלונית. הוא התייצב על בסיס תוכנית האוטונומיה הלאומית. האוריינטאציה שלו חרלה להיות על מעמד הפועלים היהודי, אלא על המעמד הרחב ביותר בקרב היהודים – הבורגנות הזעירה.

יחד עם חבר ס"ס לשעבר וילי לאצקי-ברטולדי והסיימיסטים לשעבר ישראל אַפרויקין ונחום שטיף הם הקימו ב־1917 את 'מפלגת העם היהודית' (די יידישע פֶּאַלקספֶּאַרטיי). הצטרפו אליהם חברים רבים משתי המפלגות. לפי השקפתו של טשערניכאָוו היתה צריכה המפלגה החדשה למלא תפקיד רומה למפלגה הראדיקל-סוציאליסטית בצרפת, מפלגה חילונית מתקדמת, נציגה של מעמד בעלי-המלאכה היהודים, החנוונים והאינטליגנציה העובדת הנאבקת על תרבות יהודית עממית, על אידיאלים דמוקרטיים משותפים, נגד הקלריקליוז והריאקציה.

באוקטובר 1917 מינתה הממשלה הזמנית את טשערניכאָוו כחבר במשלחת, שתפקידה היה להגיע לאיזור עמק הדון (אזור תעשייתי ברומה של רוסיה) מתוך כוונה להתמודד עם התעמולה הבולשביסטית. והנה, דווקא בשעה שהמשלחת

עשתה מאמצים להרגיע את התסיסה הבולשביסטית בעמק הרוך, תפסו הבולשביקים את השלטון במרכז רוסיה. לא היה כל טעם לשוב אל פטרבורג. טשערניכאָו נסע אפוא לכארקוב, מקום שבו התגוררה אשתו בבית הוריה ועימה בנם הקטן מיכאל (שנולד סמוך לפרוץ המהפכה, בדצמבר 1916). בכארקוב עברו על משפחת טשערניכאָו כל ימי מלחמת האזרחים והבולשביזם הצבאי על כל מצוקותיהם והסכנות הכרוכות בהן.

בתקופה הקצרה של ה'ראָה' האוקראינית (1918) היה טשערניכאָו ציר מטעם מפלגת-העם באסיפה הלאומית היהודית בקייב. כאשר הבולשביקים חזרו שנית לכארקוב ב־1919, הפך טשערניכאָו לסניגור בבית-הדין המהפכני (שהיה ידוע בכינויו 'רעווטריבונאַל'). בשנים ההן ניתן היה עדיין להגן על קורבנות הבולשביזם באורח הוגן ובגלוי. השופטים הסובייטיים לא פעם קיבלו את טענות הסניגוריה ואכן שחררו את האסירים או החליפו את גזר-דין המוות בתקופות מאסר לא ארוכות ביותר. טשערניכאָו הצליח להציל מספר ניכר של אנשים חפים מפשע, וביניהם הרבה יהודים. במרוצת הזמן גבר שלטונו של ה'צ'קה' הטרוריסטי (משטרת הבטחון) גם במשפטים הגלויים. טשערניכאָו סירב להיכנע ללחץ – ואז אסר עליו ה'צ'קה' לעסוק בעריכת-דין.

כל הזמן הוא חלם להיחלץ מן השלטון הקומוניסטי, ואכן הצליחו מאמציו בסתיו 1921. הנציג הדיפלומאטי הליטאי בממשל הרפובליקה הסובייטית של אוקראינה העניק לו דרכון ליטאי, שהקנה לו זכות של רפאטריאציה (לשוב למולדתו). לאחר תלאות וטלטולי דרך בצפיפות ובקור הגיעה משפחת טשערניכאָו לקובנה.⁸

טשערניכאָו חזר בלי שהיות אל הפעילות הציבורית היהודית ואל המאמצים הכרוכים בה. יחד עם עוזר פינקלשטיין, ד"ר מנדל סודארסקי, יודל מארק ואחרים הוא השתלב בהנהגת מפלגת-העם בליטה. הוא היה פעיל במועצה הלאומית היהודית, בחברת 'אורט', במרכז בתי-הספר החילוניים ובהוצאת עיתון. בין השנים 1922–1924 הוא שימש כמנהל חברת 'היאס' בליטה. אלא שכל הפעילות הזאת לא הניחה את דעתו. ליבו נמשך אל בית-המשפט. אך דווקא נתיב זה לא היה פתוח לפניו בליטה, באשר הוא לא היה ממש אזרח ליטאי. על כן הוא החליט לשוב לוויילנה, שהיתה בימים ההם שייכת לפולין. בקיץ 1924 עבר טשערניכאָו לוויילנה, הוא ואשתו ובנו.

מאחר שהוא נולד בתחומה של פולין הוא זכה להיות מוכר כאזרח פולני ואיגוד עורכי-הדין רשם אותו כחבר. אלא שגם הזהירו אותו: לעורך-דין בעל רמה מעולה אין למעשה מה לעשות בוויילנה. יתר על כן, הוא לא ידע פולנית במידה מספקת...

טשערניכאָו ניגש בחריצות ובהתמדה בלתי רגילה לשינון הלשון הפולנית, ניגש לבחינה באיגוד עורכי-הדין ועמד בה בהצלחה. בינתיים הוא פרסם בעיתון היומי הַיַנַט בווארשה את זכרונותיו אין רעווטריבונאַל, ואילו אשתו עברה כמורה להיסטוריה בגימנסיה ההומניסטית, שלשון ההוראה בה היתה יידיש. הוא חזר לעבודת עורך-דין בפרוס 1925 ואז התברר, שגם בלשון הפולנית, שעדיין לא

היתה רהוטה בפיו, הוא התגלה, אף ויצאו לו מוניטין, כנואם בבית־הדין ממדרגה ראשונה. הוא זכה כמעט בכל התיקים, שהגיעו לידו. לא ארך הזמן והוא הוכר כאחד מארבעת עורכי־הדין הטובים בעיר. ויש אומרים – אחד מתוך שניים. רבו לקוחותיו בוויילנה ובסביבותיה, ולפעמים גם באזורים של וולין וביאליסטוק. לפי נטייתו ואופיו הוא לא נטל על עצמו תיקים אזרחיים, אלא דווקא פליליים או, בעיקר, פוליטיים. הוא הגן בעיקר על אנשים מדלת העם – על נוער עובד יהודי, בעלי־מלאכה מן העיירות ואיכרים בילורוסים וליטאים. שכר הטרחה שאנשים אלה היו מסוגלים לשלם היה נמוך למדי. לא פעם הוא טיפל בתיק חינוך, ללא תמורה כלל. רבים מלקוחותיו היו נאשמים פוליטיים, כלומר קומוניסטים. עליהם הוא הגן לאו דווקא מפני אהדתו אל האידיאולוגיה של מפלגתם, אלא מפני השקפתו על עצם המקצוע של עורך־דין, שכמוהו כרופא, תפקידו להציל אנשים, יהיו אשר יהיו.

למרות עיסוקיו הרבים בעבודה, הקדיש טשערניכאָו זמן רב מזמנו לענייני הכלל היהודי. קשה למנות את כל הוועדים, הוועדות והאירגונים שהוא השתתף בהם באורח פעיל; הוא היה חבר במועצת הקהילה היהודית ובמועצת העיר, היה חבר ועד־החינוך המרכזי, הוועד של 'אורט', הנהלת הייווא, ועדת תיאטרון יידיש, אגודת הסופרים ועוד. בשנות ה־20 הוא עמד בראש האגף השמאלי במפלגת־העם, המפלגה הדמוקראטית־עממית, שמגמתה היתה פרודוקטיביזציה של המוני היהודים, תוך יחס חיובי וחם להתיישבות של יהודים, ברוח שהמפעל הופעל בעיקר ברוסיה. יחד עם הרופא והעסקן בעל־המוניטין ד"ר צמח שאבאד והסופר המפורסם ה.ד. נומברג ערך טשערניכאָו בשנים 1926–1927 את הביטאון העיוני של מגמה זו פֿרײער געדאַנק (מחשבה חופשית). ב־1928 היה טשערניכאָו מועמד להיבחר אל הסיים הפולני ברשימה המאוחדת של המיעוטים הלאומיים באזור הבחירה של העיר ליֶדה. הוא לא נבחר מפני שהמשרה הפולנית פסלה את הרשימה עוד לפני הבחירות.

טשערניכאָו רץ כמועמד לסיים הפולני פעם נוספת, במחוז ביאליסטוק, ברשימה יהודית לא־ציונית. אלא שלא נבחר גם בפעם זו, וגם המועמד הציוני נכשל. ב־1927 הוא נסע יחד עם נומברג לכנס הנציגויות היהודיות בציריך, ושם הוא הגן באורח נמרץ על זכויותיה של יידיש בחיי היהודים ובמערכות החינוך. בשליחות הייווא הוא ערך ביקור באסטוניה (1929), ברומניה (1930) ובארץ־ישראל (1933). בכל אחת מן הארצות הוא אירגן חוגים של שוחרי־ייווא.

טשערניכאָו העריך את הקו הרעיוני של כתב־העת פֿרײער געדאַנק כעין סינתזה של רעיונות ס״ס והשקפותיו של חיים זײטלובסקי. לאמור: להמשיך בקו הס״ס והי״ס.⁹ בכתב־העת פֿרײער געדאַנק, בעיתון היומי ווילנער טאָג ובפרסומים אחרים הוא כתב מאמרים ומסות, הערכות חדשות על תולדות היהודים בזמן החדש, תוך הדגשה על העובדות הכלכליות והחברתיות הבסיסיות ותשומת לב מיוחדת לנוסח האורח היהודי (הײַדישקײט) באירופה המזרחית. את עבודתו הכוללת החשובה ביותר 'על אודות הנוסח היהודי במזרח־אירופה' הוא כתב ב־1929, ופרסם אותה מקץ 9 שנים.¹⁰ בשלהי 1931 הוא הוציא לאור את ספרו אין

רעוריריבונאל, זכרונותיו של סניגור – תיאור רבימתח של מאבקיו להצלת חיי אנשים בכארקוב המהפכנית.¹¹

4

אחרי שנות העשרים, שהצטיינו בייצוב זמני בחיי היהודים, הגיעו שנות השלושים החשוכות. המשבר הכלכלי בעולם פגע פגיעה קשה ביישוב היהודי בפולין. כל זה היטיב להשתקף בפעילות התרבותית בקרב היהודים. ב־1931 פרצו בוויילנה פרעות נגד יהודים, אך אסרו ושפטו דווקא את היהודים, שהעזו להתנגד לסטודנטים הפולנים הבריונים. טשערניכאָוו הגן בבתי־הדין על היהודים ושחררם מעונש, אך מצב היהודים הפך להיות גרוע מיום ליום. השקפתה האופטימית של המפלגה הדמוקרטית־העממית בדבר הסיכויים של החיים בגלות, דהתה והלכה ותשתיתה התערערה. בראשית 1933 עלה היטלר לשלטון בגרמניה והטיל צל אדיר ונורא על פני אירופה כולה. האינטליגנציה היידישיסטית, המצדדת בשיקום יהודי בפזורה, הוצגה בפני חשבון־נפש כבד־משקל.

במצב־הרוח הזה נסע טשערניכאָוו שנית לבקר בארץ־ישראל. זה היה באביב של 1933.¹² רבות ממה שענינו ראו עוררו בו התלהבות כנה. הוא מצא ריכוז של יהודים, בנייה יהודית, עבודה יהודית. הוא חזר מלא אהדה לתנועת הפועלים היהודית בארץ־ישראל. מפלגת פועלי־ציון הימנית כבר קיוותה לרכוש אותו לעניינה. והוא אכן היה דמות מרשימה. אלא שטשערניכאָוו לא הפך לציוני. הוא ראה בעליל, שאין ארץ־ישראל מסוגלת (בתנאים הקיימים) לפתור את שאלת היהודים. אין היא יכולה להיות מקום מקלט יחידי למיליונים של יהודים המתגוררים במרכז אירופה ומזרחה. הוא לא עצם עיניו וראה את המגבלות הגיאוגרפיות והכלכליות של הארץ. יתר על כן – הוא עמד בבהירות על בעיית היחס עם האוכלוסייה הערבית הלאומית. ומעל הכול – הוא לא ויתר מכול וכול על היידישיזם האינטגרלי שלו. אלא שהוא בכל זאת אמר: "מתוך ארץ־ישראל לא היה לאל ידי להתבונן אל הגלות"..." לאן לפנות?

שארית השנה 1933 עברה על טשערניכאָוו בחקרי לב אינטנסיביים ואף ויכוחים ובידורים. לא היה כלל ספק בליבו, שרק הגשמה מהירה של רעיון הטריטוריאליזם תוכל להציל את יהדות אירופה משקיעה וחידלון. ומדובר, בעצם, ברוב מניינו ובניינו של העם היהודי באשר הוא שם. אלא מאי? כלום יהיה מסוגל עם עייף וסחוט כעם היהודים לעמוד במשימה כה קשה? כלום יש לו די כוח לזה?

בראשית 1934 התברר לו, שבעצם אין ברירה אחרת. ואז הוא פנה בכל המרץ והתנופה הטעונים ממנו ובו אל פעולת הטריטוריאליזם שקם לתחייה. הוא חזר אל הבסיס הרעיוני של נעוריו, אל האידיאולוגיה של מפלגת ה"ס"ט, אך הוא גם העלה אותה לדרגה גבוהה ביותר, העשיר אותה בכל ההישגים של המחשבה היהודית במרוצת שלושים השנים האחרונות. בגיל 52 התחדשו לפני טשערניכאָוו נעוריו. זו היתה תקופה של פעילות אידאית פורייה, תעמולה, מאבק נגד אויבים מרי־לב, מאמצים אירגוניים ופוליטיים ויצירתיות פובליציסטית פורייה באדיר.

ב־29 ביוני 1934 השתתף טשערניכאָוו בוועידה הראשונה של טריטוריאליסטים בפולין, שנתקיימה בווארשה. יחד עימו השתתפו חבריו הוותיקים מן הס"ס זלמן מייזנר, יוסף קרוק, ליאון פייגנבוים ואחרים, וכן נציגים של הנוער וביניהם בנו מיכאל (המכונה אסטור). טשערניכאָוו נבחר תחילה כחבר (ולחלן כיו"ר) של הוועד המרכזי של 'הליגה להתיישבות טריטוריאליסטית' ועורך כתב-העת של ליגה זו בשם פֿרײלאַנד. ביולי 1935 הוא נסע כחבר המשלחת מפולין אל הוועידה הטריטוריאליסטית בלונדון (לאחר כנס התייעצות בפאריז), ושם הוכרו על הקמת ליגת פֿרײלאַנד להתיישבות טריטוריאליסטית' וכן עיבדו את פרקי התוכנית של ליגה זו. טשערניכאָוו נבחר לוועד הפועל העולמי של פֿרײלאַנד. הוא סייע בהקמת שורה של סניפים של הליגה בערים אחדות בפולין. בוילנה עירו הוא הפך את ליגת הפֿרײלאַנד לאירגון חברתי בולט ופעיל.

עיקר מאמציו היו מופנים להשגת החוגים היידישיסטיים למען הרעיון הטריטוריאליסטי. היה עליו לשכנע אותם להשתחרר מן האשליות האחויות בהשקפת הלאומנות הגלוטית. כמחאה נגד מדיניות הפשרה המינימאליסטית, שהיתה מקובלת בייווא, הוא קם בוועידה שנתקיימה בוילנה ביולי 1935 והתפטר מהנהלתו הפעילה של מכון ייווא.

מקץ שנה, לאחר בחירות חדשות להנהלת הקהילה היהודית בוילנה, אשר בה התמודד טשערניכאָוו ברשימת 'הבלוק הפרוגרסיבי' (פֿרײלאַנד והקרובים להם), הוא נבחר כיו"ר ועד הקהילה (ראשי-הקהל). בראשית 1937, כאשר הוא הצליח להציל את העיתון היומי ווילנער טאָג מחיסול על-ידי האדמיניסטראציה הפולנית, הוא הפך להיות עורך-שותף לעיתון, שהתחדש בשם אונדזער טאָג – יחד עם העורך הוותיק זלמן רייזען.

טשערניכאָוו היה אחד היוזמים של קונגרס-התרבות היהודי העולמי בפאריז, שנתכנס בספטמבר 1937. בראשית 1938, לאחר הבחירות להנהלת 'אורט' בוילנה, הוא נבחר כיו"ר של חברת 'אורט'. בקיץ 1937 הוא ביקר ביקור שלישי בארץ-ישראל. ככל הטריטוריאליסטים הוא קיבל באהדה את ההצעה הבריטית להקים מדינה יהודית בחלק של ארץ-ישראל, מבלי להגזים במשמעותה של מדינה לא גדולה זו לגבי עתידו של כל העם היהודי.

במשך התקופה שבה השתתף טשערניכאָוו כשותף פעיל במערכת אונדזער טאָג הוא פרסם שם שורה שלמה של מסות בעלות משקל על אודות בעיות חיוניות בחיי היהודים. בחלקן היו מעין ריכוז של חומר היסטורי ובחלקן זכרונות. עיקרן דיון בבעיות אקטואליות מתוך נקודת ראות טריטוריאליסטית, עיון תיאורטי בבעיות ההיסטוריוגראפיה היהודית והדינאמיות ההיסטוריות. עבודות אלו הן החשובות ביותר מכל פעילותו רבת-השנים כמחבר ופובליציסט. בו בזמן הוא פרסם את מחקרו הכולל 'וועגן דער מזרח-אייראָפּעיִשער ייִדישקייט' (על אודות היהדות המזרח-אירופית ואורחותיה) (היינט – יובל בוך, וארשה, 1939), חוברת 'דרי אַרטיקלען וועגן "בונד" און בונדיזם' (וילנה 1939) (שלושה מאמרים של ה'בונד' והבונדיזם), עבודה על אודות 'ההגיון של האמנסיפאציה הראשונה' (אויפֿן שיידוועג, כרך 2, פאריז 1939, עמ' 106–121) ושורה של מאמרים מעל דפי

במות אחרות. כמו כן הוא היה מופיע בכמות רבות ושונות ומרצה על אודות ענייני
פֶּרִיִּלְאָנְד¹⁵

עוד פעמיים נסע טשערניכאָו לפאריז לכנסים של תנועת הפֶּרִיִּלְאָנְד: בנובמבר
1937 ובמרץ 1939. בכנס שנתקיים במרץ 1939, הוחלט לשלוח את יצחק נחמן
שטינברג לאוסטרליה בקשר לאפשרות שנסתמנה לקבל קונצסיה גדולה בשטח
להתיישבות יהודית במחוז קימברלי. בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם
השנייה עלה הטריטוריאליזם על סדר־היום הבינלאומי. נדמה היה, שעניין
ההגשמה של האידיאה הטריטוריאליסטית קרָבָה והולכת. תנועת הפֶּרִיִּלְאָנְד
צמחה והתרחבה, אף נוער רב הצטרף. החלו בהשתלמויות בתחום התקלאות
והכשרת חבורות ראשונות של חלוצים. פרוץ המלחמה הכחיד את תנועת
הפֶּרִיִּלְאָנְד בפולין יחד עם השמדת העם היהודי. גם טשערניכאָו נפל קורבן, אך
לא מידי הגרמנים.

5

עם פרוץ המלחמה נמצאו אחרים מאנשי הנהלת הייזוא בחוץ־לארץ. חרף הקרע,
הסכים טשערניכאָו להצטרף להנהלה זמנית של הייזוא בשעת חירום, יחד עם
זלמן רייזען ופנחס קון. פולין נחלה תבוסה. בוויילנה ציפו לכניסת גייסות הגרמנים.
טשערניכאָו יכול היה למצוא מסתור אצל אחד מרעיני הנוצריים, הוא סירב: "כל
מה שעתיד לקרות לכל יהודי וילנה - יקרה גם לראש־הקהל שלהם".

אלא שבמקום הצבא הגרמני נכנס לוויילנה הצבא האדום. מקץ ימים ספורים
החלו המאסרים, שבוצעו בידי אנשי הנ.ק.וו.ד. (משטרת הבטחון הסובייטית).
ב־1 באוקטובר 1939 אסרו את יוסף טשערניכאָו ואת בנו מיכאל, וכן - את זלמן
רייזען ואת בנו שאול. סיבת המאסר היתה הלשנה. מישחו סיפר, שהעיתון
אונדזער טאָג האשים את משטרו של סטאלין ביוזמה לפתוח את מלחמת
העולם. באותה הזדמנות הצמידו לטשערניכאָו את כל יתר ה"חטאים": תנועת
הפֶּרִיִּלְאָנְד, היותו ראש־הקהל, מחבר הספר אין רעווטריבונאל. בראש וראשונה
העבירו אותו, יחד עם עוד 1800 אסירים בני־וילנה מכל העמים, אל העיר
ביאליסטוק (את וילנה עמדו למסור זמנית לליטאים), ומשם אל העיירה וילייקה.
שם החלו במה שהסובייטים קראו "חקירה". הם ניסו להוציא מפיו של
טשערניכאָו כל מיני קטעי עדויות של הרשעת עצמו והרשעת זולתו, גם הם
קורבנות של הנ.ק.וו.ד. ה"חקירה" נמשכה זמן רב. טשערניכאָו סירב באורח פסקני
להעניק עדויות שקר. הוא היה חבוש שנה ושמונה חודשים בתנאים בלתי־
אנושיים, בתא צר, מתפורר ומתפוצץ מרוב אסירים הרחוקים בו, בכללך, ללא
טיפ־טיפה של אוויר רענן. אוכל ניתן להם פרוסת לחם שחור וקערה עם תבשיל
דליל. אסירים אחרים, ובנו מיכאל ביניהם, נגזר דינם במשפטים שלא־בנוכחותם
והם נשלחו אל מחנות־העמל הרחוקים בצפון, ואילו טשערניכאָו נשאר עדיין
תקוע בבית־הכלא של וילייקה.

כאשר הגרמנים פרצו ביום ה־22 ביוני 1941 אל הטריטוריה הסובייטית
והתקדמו במסע־הבזק מזרחה, ניגשו השלטונות הסובייטיים לפינוי האסירים

הפוליטיים מבית-הכלא בווייליקה והעברתם החפוזה אל עומק ברית-המועצות. ולא היו כבר קרונות רכבת בשבילם, על כן החליטו להריצם ברגל. האסיר טשערניכאָוו, שכבר הגיע לגיל 59, נחלש ומיוגע מן הכליאה הממושכת, כוחותיו אזלו במאמץ ההליכה המאומצת. בין מינסק לבוריסוב הוא כשל, ולא היה מסוגל להמשיך. יחידת ליווי-האסירים קיבלה פקודה מפורשת לא להשאיר מפגרים בדרך אלא להמיתם בירייה. וכך אמנם נהגו. זה קרה, לכל הנכון, ב־24 או 25 ביוני 1941. איש אינו יודע היכן בדיוק נטמן.¹⁴

רעייתו רחל ביקשה להיודע מה אונה לבעלה ולבנה. על כן היא עברה באורח בלתי-ליגלי, בפרוס 1941, את הגבול בין ליטה הסובייטית לבילורוס והתייצבה בלשכת הנ.ק.וו.ר. בווייליקה. שם אסרו אותה וכלאו אותה באותו בית-סוהר, שבו ישב בעלה. אלא שבשעת הפינוי והבריחה של הכוחות הסובייטיים הושארו הנשים והילדים מוברחים בתאים. האוכלוסייה המקומית שחררה אותם. רחל טשערניכאָוו חזרה לוילנה ברגל. כאשר הגרמנים גירשו את יהודי וילנה אל הגיטו, הם דנו לכתחילה חלק ניכר מהם לחיסול מידי. ב־6 בספטמבר 1941 נכלאה רחל טשערניכאָוו, יחד עם אלפי יהודים מווילנה בבית-הסוהר לוקישקי, ומשם הובילו אותם מקץ ימים אחרים לפונאר, ושם המיתו אותם ביריות. הגרמנים חיסלו גם את שתי אחיותיו של טשערניכאָוו: רייזה, בעלה וילדיה בפינסק, ואילו מינה ובעלה בבֶּלְגֶורוד (רוסיה). בנו מיכאל עמד שנים רבות בתנאים הקשים של מחנה-העבדים הסובייטיים, ואמנם הצליח בסופו של דבר להיחלץ ולצאת אל העולם החופשי.

יוסף טשערניכאָוו חי חיים יפים, פוריים ורוויי אידיאלים בשירותו של העם היהודי. הוא נספה בקורבן מעונה בימי שקיעת היהרות המזרח-אירופית האהובה עליו. הוא ראה בבהירות, יותר מאשר רבים זולתו, את התהום שהעם היהודי נדחק אל פתחה, ואף ניסה להילחם במסירות נפש להצלתו. כל זאת לעומת ההתנגדות מצד מפלגות ואירגונים גדולים והעיוורון והפאסיביות של ההמונים. הוא תמיד בתן מחדש את השקפתו על הדרך אל הקידום הסוציאלי והתרבותי, עבר מטריטוריאליזם אל אוטונומיזם בגולה וחזר לטריטוריאליזם. זה היה פועל-יוצא של חשבון נפש עמוק ולעולם לא של אמביציה אישית או רוגז פוליטי. בתוך תוכו הוא תמיד נשאר מנהיג עממי מלידה, שיכול היה אולי לעלות לפסגות באחת התנועות הגדולות והחזקות, אך הוא בחר בנתיבו המיוחד: להישאר במיעוט ולא להתפשר על חשבון השקפותיו.

ולא מתנגדיו הם שהשתיקו אותו, אלא המכונה הרצחנית של הטוטאליטריות. כל הדברים שלמענם הוא חי ונאבק – נמחקו מן העולם כאילו לא היו בו כלל. אפילו ירושתו הספרותית, שהיתה יכולה להיות תרומה ממדרגה ראשונה לתולדות הרעיון היהודי-הלאומי הקונסטרוקטיבי – לא כונס ונותר מפוזר על פני במות שונות.

את גדולתו של עסקן פוליטי אין לרון על פי הצלחתו האחרונה, אלא על פי מסירותו, מרצו וכשרונו, שהוא השקיע במפעל החיים שלו.

הערות

- 1 'אויף דער גרענעץ פֿון 19טן און 20טן י"ה'. (זכרונות און רעפֿלעקסן), היימישע שטימונגען, אונדזער טאָג, 16.4.1937.
- 2 אונדזער טאָג 26.3.1937; 24.4.1937, 23, 16, 9, 1.
- 3 טשערניכאָוו תיאר את דרכו אל ס"ס ואת שנת המהפכה 1905 בהומל במסה 'בלעטלעך זכרונות', בקובץ סאָציאַליסטישער טעריטאָריאַליזם, פאריז, 1934, עמ' 90–115.
- 4 לא פעם התכוון טשערניכאָוו לתאר באריכות את נסיעתו לאמריקה, אך לא הספיק לפרסם אלא את הפרק הראשון: 'אין אַמעריקע אָנהייב יאָרהונדערט', (א. איך קום אָן קיין ניריאָרק), אונדזער טאָג, 18.8.1939.
- 5 את 'הקומונה של ס"ס' תיאר באורח חי דניאל טשרני בזכרונותיו. באַרג אַרויף, וארשה, 1935. כן עיין: שלום לוריא: 'דניאל טשרני ואמנות הזכרונות שלו', חוליות 7, 2002, 189–217.
- 6 את נסיעתו הראשונה לארץ־ישראל תיאר טשערניכאָוו חלקית: 'דריי מאָל אין ארץ־ישראל', אונדזער טאָג 29.10.1937, 22.
- 7 דף זכרונות של פעולתו בוועד־העזרה בפטרבורג תיאר טשערניכאָוו במסה שנתפרסמה בספרי־היובל 20 יאָר 'הינט', וארשה, 1927.
- 8 את תקופת שהותו בכארקוב ואת מעשי־הסניגוריה שלו שם תיאר טשערניכאָוו במחזור מאמרים שראו אור בעיתון הינט בווארשה (1924–1925). אחר כך הוא הרחיב והעמיק את הנושא וכלל את דבריו בספר אין רעוויטריבונאַל (זכרונות פֿון אַ פֿאַרטיידיקער), וילנה 1921, עמ' 254.
- 9 במכתבים אל ד"ר חיים ז'יטלובסקי מימים 14.2.1927 ו־1.3.1927 (המכתבים שמורים בארכיון של ייווא).
- 10 ספר היובל של הינט (1908–1938), וארשה, 1938, עמ' 190–199.
- 11 לעיל, הערה 8.
- 12 באורח חי וציורי הוא תיאר את נסיעתו במחזור מאמרים גדול 'צום צווייטן מאָל אין ארץ־ישראל' (אינדרוקן, באַגעגענישן, שמועסן). פורסם בעיתון הינט בווארשה (פעם או פעמיים בשבוע), בין ה־20 ביולי עד ה־2 בנובמבר 1933. עם השבחים להישגי היהודים, ובייחוד הקיבוצים, כללו המאמרים הרבה הסתייגויות עקרוניות והערות ביקורת כלפי עמדות התשתית הציוניות. העיתון הינט, ביטאון הציונים בפולין, קטע והפסיק לפרסם סדרה זו.
- 13 פעילותו האירגונית, האדיאולוגית והפובליציסטית של טשערניכאָוו פרושה באורח בולט בספרו של מיכאל אסטור: די געשיכטע פֿון דער פֿרײַלאַנד־ליגע און פֿונעם טעריטאָריאַליסטישן געדאַנק, בואנוס־אייֶרס–ניו־יורק, 1967.
- 14 קיימות עדויות אחרות בסיפור על מותו של טשערניכאָוו מפי אנשים שהשתתפו במצעד המזווע ההוא. על פי האינפורמציה של ועד־ההגירה הפולני הלאומי בלונדון, הוצאו להורג בירייה במסע האסירים מווילייקה כ־300 אנשים.